

Др Јован Р. Бојовић

О РАДУ МОШЕ ПИЈАДЕ У ДУРМИТОРСКОМ КРАЈУ У ПРВОЈ ГОДИНИ ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА И РЕВОЛУЦИЈЕ*

Када се говори о раду Моше Пијаде у Црној Гори у првој години ослободилачког рата и социјалистичке револуције, могу се издвојити два основна периода. Први обухвата вријеме његовог боравка у Црној Гори од априла до септембра 1941. године. У том периоду он није имао неку значајнију улогу у развоју рата и револуције у Црној Гори. Истина, овај период његовог боравка у Црној Гори још није научно објашњен, па заслужује посебну научну обраду. Други период Пијадиног боравка у Црној Гори обухвата вријеме од септембра 1941. до јуна 1942. године, изузимајући ту и његов краћи боравак у Фочи. Ово вријеме Пијаде је провео у Дурмиторском крају — на територији која је била слободна од октобра 1941. до јуна 1942. године. То је период Дурмиторске партизанске републике.

У међуратном периоду (1918—1941) бивши шавнички срез по прсстранству био је један од највећих у земљи, а по броју становника спадао је у најмање срезове. Био је подијељен на шест општина: дробњачку (Шавник), планинопивску (Пишче), жупопивску (Горанско), дурмиторску (Жабљак), шаранску (Његовућа) и усочку (Боан). И после ослобођења (1945) ову територију обухватао шавнички, а касније дурмиторски срез. Сада на територији бившег дурмиторског среза постоје три општине: Жабљак, Плужине и Шавник.

Након уједињења и стварања југословенске државе (1918) до 1923. на овој територији постојала су два среза: пивски (Горанско) и шавнички (Шавник), а од тада један — шавнички срез, са сједиштем у Шавнику.

Дурмиторско подручје је планинско, богато шумама и пањацима. Основна грана занимања становништва било је сточарство. У међуратном периоду на овој територији није подиг-

* Резиме рада прочитан на научном скупу „Живот и дело Моше Пијаде“ у Београду 16—18. марта 1977.

нуто ниједно индустријско предузеће, изузимајући двије мале пилане. Туризам није био развијен. Основна грана занимања и даље је остало сточарство, а мање земљорадња. Није било средњих школа. Родитељи који су се одлучили да школују дјецу слали су их у гимназије у Никшић или Пљевља.¹

Након формирања југословенске државе и настанка Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) и у дурмиторском крају дошло је 1920. године до стварања првих комунистичких организација. Њихови су организатори били људи са ове територије који су боравили по више година у Америци ради зараде. Брзо су се повезали са организаторима комунистичког покрета у Црној Гори, од којих су добијали и помоћ. Тако су скоро у свим општинским мјестима постојале партијске организације или групе. На парламентарним изборима 1920. године дат је запажен број гласова комунистичком кандидату у жабљачкој општини.²

Послије забране рада Комунистичке партије Југославије 1921. године и након прогона припадника револуционарног покрета, партијске организације и групе на овој територији су разбијене. Но, и поред прогона, један мањи број чланова Партије и даље је остао на линији револуционарне борбе. Све до тридесетих година тај број се кретао од 15 до 20.

Од 1935. године све више се и на овој територији осјећао дух револуционарног покрета. Тај утицај је нарочито долазио преко напредне студентске и средњошколске омладине, а нарочито студената-комуниста који су имали велики утицај на средњошколску и сељачку омладину.

Под утицајем КПЈ, почев од 1935. године и на овој територији све више су долазили до изражаја захтјеви најширих друштвених слојева преко зборова Црногорског народног фронта слободе, традиционалних сабора и вечерњих сијела. Према архивским подацима, средином 1935. године на дурмиторском подручју постојао је Мјесни комитет КПЈ, који је био у саставу Окружног комитета КПЈ Никшић. Према истим подацима, тада су на том подручју живјела и радила 22 члана Партије и више њених симпатизера.³ Наредних година број чланова Партије и Скоја, који су стално живјели на тој територији, повећавао се.

¹ Опширније о томе види радове: Др Обрен Благојевић, *Пива*, Српска академија наука и уметности, Београд 1971; Перо Крстајић, *Дурмитор у НОБ-у и револуцији*, Графички завод, Титоград 1966; Јован Р. Бојовић, *Осврт на прошлост Дурмиторског краја*, XXII конгрес фолклориста Југославије 1975; Обрад Цицил, *Дурмиторски НОП одред*, Војноиздавачки завод, Београд 1966; Мијушко Шибалић, *Устанички дани на Жабљаку 1941. године*, „Историјски записи“ 1951/4—6, стр. 146—151.

² Архив Историјског института СР Црне Горе — Титоград (АИИТ), Мемоарска грађа, VIII 1ђ—61, Сјећања Милована Лаушевића; Сјећања Гавра Остојића и Милутина Даниловића дата аутору овога рада; Јован Р. Бојовић, *Напредни омладински покрет у Црној Гори*, Историјски институт СР Црне Горе и „Обод“, Цетиње 1976.

³ Воцо Лазовић, *Из рада никшићке партијске организације 1931—1935*, „Историјски записи“ 1963/1, стр. 137.

У истом периоду и касније било је чланова Партије и Скоја који су повремено живјели на овој територији (ђаци, радници, студенти, службеници). Због политичке активности на народним саборима, сеоским вечерима, организовању штрајкова радника на изградњи путева, сјечи шума и др., поједини чланови Партије су хапшени, затварана и одвођени у затворе ван сједишта општина и осуђивани на казне затвора.⁴ Революционарни покрет је јачао нарочито послје 1937. године, када у историји Комунистичке партије настаје једна нова епоха доласком Јосипа Броза Тита на њено чело. Велику улогу у револуционисању маса одиграли су напредни студенти и комунисти.

Под утицајем Партије, народ овога краја није дозволио да се на Црном језеру подигне династичка зграда. Исто тако није дозволио да се мијења име Жабљака (у Александровград). Током 1939. године на подручју Мјесног комитета покренут је илегални лист „Млади борац“), који је умножаван на шапирографу.⁵ Осим тога, ширена је разна партијска литература, леци и прогласи.

Током 1940. године број чланова Партије био је знатан у свим општинама у срезу. Средином те године одржана је и Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију у Барама Жугића (околина Жабљака), којој су присуствовала 33 лица, међу којима и генерални секретар КПЈ Јосип Броз Тито.⁶ Био је то највећи број црногорских комуниста на партијском скупу овог нивоа у међуратном периоду. Уз помоћ истакнутих комуниста са дурмиторског подручја извршене су све потребне припреме за нормални рад конференције и њено обезбјеђење (страже, везе, смјештај, исхрана и др.). Одлука да се конференција одржи на овој територији говори и о повјерењу у спремност и добру организованост партијске организације у дурмиторском подручју. Осим посматрача, конференцији је присуствовао и делегат из дурмиторскога краја.

До почетка ослободилачког рата и социјалистичке револуције са ове територије израсло је неколико врних комуниста, који су својим радом допринијели развоју револуционарног покрета не само на овом простору Црне Горе већ и ван њега.

Након капитулације југословенске владе и окупације земље 1941. године у дурмиторски крај се вратио знатан број лица, па и фамилија. Међу тим лицима било је и чланова Партије и Скоја.

Повратком чланова Партије и Скоја у овај крај повећао се број припадника револуционарног покрета на дурмиторском подручју.

⁴ Мијушко Шибалић, *Устанички дани на Жабљаку*, стр. 147; Јован Р. Бојовић, *Напредни омладински покрет*, 313—316.

⁵ Батрић Јовановић, *Комунистичка партија Југославије у Црној Гори 1919—1941*, Војно дело, Београд 1959, стр. 280.

⁶ Јован Р. Бојовић, *Политичка активност Комунистичке партије у Црној Гори уочи V земаљске конференције*, „Историјски записи“ 1972/1—2, стр. 55.

Због снијега, италијански окупатор је запосио општинска мјеста у дурмиторском крају тек крајем маја и почетком јуна 1941. године. У међувремену, на основу упутстава централног и покрајинског партијског руководства, Комунистичка партија у овом крају развила је живу дјелатност у народу. Она је народу објашњавала стварне узроке брзог пораза југословенске војске и њене капитулације. Осим тога, предузела је и рад на раскринкавању оних лица која су се ставила у службу окупатору. Три угледна човјека у овом крају и дотадашњи предсједници трију општина (дурмиторске, шаранске и планинопивске) по доласку Италијана нијесу пристали да буду предсједници и под окупацијом. Уочи уласка окупатора у општинска мјеста комунисти су уништили војне спискове и архиву, да не би пали у руке окупатору.⁷

У духу упутстава Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору вршене су припреме за дизање устанка (прикупљање оружја и муниције, санитетског материјала и др.). До почетка устанка на територији среза формирано је преко 30 герилских група са око 680 бораца — чланова Партије, Скоја и лица блиских Партији. Средином јуна герилске групе су биле спремне за борбу.

О одлуци Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору од 8. јула 1941. године о дизању устанка партијско руководство у дурмиторском крају обавијештено је тек 16. јула. Истога дана среско партијско руководство је прихватило одлуку и већ у току наредна два дана одржани су састанци општинских руководства, на којима су донесене одлуке о почетку устанка и нападу на окупаторске гарнизоне и жандармеријске станице у овом крају. Прво су ослобођени Горанско и Брезна (19. јула), затим Жабљак и Његовуђа (20. јула), Шавник, Трса, Пишче, Црквице (22. јула). Тако је од 18. до 22. јула под руководством Комунистичке партије ослобођено читаво дурмиторско подручје.⁸

У току борби погинуло је 8, а заробљено 178 италијанских војника. Разоружано је око 40 југословенских жандарма. Најјачи отпор Италијани су пружили у Шавнику, гдје их је 8 погинуло и 15 рањено, а од устаника су 2 погинула и 4 рањена. Одмах по ослобођењу среза у општинским мјестима одржани су масовни народни зборови, на којима су говорили истакнути комунисти и организатори устанка у том крају.

Након ослобођења дурмиторског подручја партијско руководство издало је проглас „Јуначки народе среза шавничког! Пријатељи слободе, демократије и правде“, обавјештавајући га да „уједињени народ среза шавничког у организованој борби

⁷ Бранко Перовић, *Припрема за устанак и његов развој у срезу шавничком (дурмиторском) од окупације до краја 1941. године*, „Војноисторијски гласник“ 1952/2, стр. 6; Батрић Јовановић, *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији I*, Војно дело, Београд 1960, стр. 170—174; О. Благојевић, н. д.ј.; П. Крстајић, н. д.ј.; О. Цицмил, н. д.ј.

⁸ Опширније: Б. Перовић, н. д.ј., стр. 17—20; О. Благојевић, н. д.ј., стр. 540—545.

под руководством Комунистичке партије извршио је у кратком времену своје историјске задатке и показао се достојан своје славне прошлости“, ослободивши читави срез од окупатора.⁹ Тиме је отпочео нови период у историји дурмиторског подручја.

Ослобођењем дурмиторскога краја Црна Гора је ослобођена, осим неколико градова који су били опсједнути устаничким снагама. Одмах по ослобођењу среза партијско и војно руководство у срезу одлучило је да на овој територији успостави четири команде мјеста (Жабљак, Горанско, Трса, Шавник). Оно је на основу упутства Покрајинског руководства од 22. јула успоставило сеоску, општинску и среску народну власт.¹⁰

На савјетовању 25. јула 1941. године у Жабљаку, коме је присуствовао и секретар Окружног комитета КПЈ Никшић Радоје Дакић-Ерко, формиран је Народноослободилачки фонд и изабран његов Срески одбор.

Поред војне и политичке власти успостављена је и народна власт. За кратко вријеме у читавом крају успостављена је народна власт. У основи је њен задатак био организовање реда и поретка у мјесту, организовање исхране војске, избјеглица и сиромашних породица, организовање радне снаге од неборачког становништва за обављање пољских послова, сузбијање шпекулације и агитације окупаторских сарадника, организовање народне страже, курирске службе, судске власти за рјешавање спорова, оснивање народноослободилачког фонда при одборима у који су улагани добровољни прилози и др.¹¹

Након ослобођења среза партијско и војно руководство ријешило је да један дио војних снага упути према Никшићу, да би ушле у састав Никшићког одреда ради ослобођења Никшића. Међутим, до напада на Никшић тада није дошло. Због тога је дио тих снага задржан на Крнову, Јаворку и Тари Ђурђевића, како би се дурмиторско подручје осигурало од изненадног напада окупатора из Никшића и Пљеваља, гдје су се налазили његови гарнизони. Масовни устанак у Црној Гори и његов огромни успјех изазвао је велику узнемиреност у Риму и Берлину. Због тога је италијанска врховна команда предузела офанзиву са великим снагама на Црну Гору. Тако је почетком августа 1941. године дурмиторско подручје нашло пред јаким италијанским снагама. Италијанске снаге наступале су из два правца: од Никшића и од Пљеваља. Петог августа италијанске моторизоване снаге су са тенковима наступале од Никшића према Крнову. До борби је дошло на граници према дурмиторском подручју. Од 5. до 7. августа устаници су водили неравноправну борбу са далеко надмоћнијим непријатељем, који је поред тенкова употребљавао и авијацију. Пред надмоћнијим и техни-

⁹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (Зборник), Том III, књ. 1, Саопштење Мјесног комитета КПЈ за срез шавнички од јула 1941. године о успостави власти оружаног устанка на ослобођеној територији шавничког среза.

¹⁰ Зборник, Т. III, књ. 4, бр. док. 1. Упутство.

¹¹ П. Крстајић, н. дј., 54—57.

чки далеко надмоћнијим непријатељем, устаничке снаге су се повлачиле. Тако су италијански окупатори 7. августа поново ушли у Шавник, настављајући наступање према Жабљаку. На овом сектору фронта погинуло је 8 устаника, међу којима и двије жене. Истовремено су италијанске снаге наступале и од Пљеваља, преко Ђурђевића Таре. На овом сектору није било већих борби. Непријатељске колоне од Никшића и Пљеваља састале су се у близини Жабљака и 19. августа ушле су у Жабљак.¹² Тада су запосједнути Шавник и Жабљак. Пива је и даље остала слободна. Иако је окупатор поново запосио општинска мјеста, огромна територија среза и даље је остала слободна. Он није био у стању да контролише села и политички рад Партије у њима.

Након поновног запосиједања Шавника и Жабљака окупатор је предузео репресалије над становништвом дурмиторскога краја пљачкањем имовине, паљењем кућа, опкољавањем села и одвођењем становништва у Жабљак и Шавник, а одатле у Пљевља, Цетиње и Никшић. У Пљевља је спроведено 30 најистакнутијих учесника устанка из Милошевића и Добрих Села, од којих је 20 стријељано, а остали су послати у логоре у Албанију.¹³ У овој групи су у Пљевљима стријељани и познати патроти и родољуби Јован Жижић, пуковник у пензији, и син му Милан, капетан. Херојско држање пуковника Жижића на стрељашту дуго се препричавало, не само у дурмиторском крају већ и ван њега. Његове ријечи су значиле велики подстицај у борби против окупатора и његових сарадника.¹⁴

У августовским борбама Италијани су бомбардовали Горанско и околину. Међутим, они се нијесу усуђивали да у овом крају поново успоставе гарнизоне. Тако је Пива остала слободна све до средине 1942. године, када је са ове територије пошла главнина партизанских снага на челу са Врховним штабом у Босну.¹⁵

Након поновног запосиједања варошица Шавника и Жабљака устаничка власт је и даље функционисала у општинама планинопивској, жупопивској, док се у општинама шаранској и ускочкој радило са опрезношћу, из бојазни од изненадног упада окупаторске војске. У овом периоду читава Пива је представљала партизанско упориште чији је батаљон од двије чете, око 300 бораца, послат на терен Херцеговине ради заједничких операција са гатачким јединицама у нападу на усташко упориште у Гацку.¹⁶

Док су се окупаторски гарнизони налазили у Шавнику и Жабљаку, герилски одреди су се кретали на пространој дурмиторској територији, одржавајући сталну везу с народом. Оку-

¹² Б. Перовић, н. дј., стр. 26.

¹³ Исто, 27.

¹⁴ П. Крстајић, н. дј., 62.

¹⁵ О. Благојевић, н. дј., 558; О. Цицмил, н. дј., 44—47.

¹⁶ Б. Перовић, н. дј., 29.

паторски гарнизони били су изоловани. У том периоду одржана су и неколика савјетовања политичког и војног руководства у срезу. То су била савјетовања о новонасталој политичкој и војној ситуацији, када је широм Југославије вођена ослободилачка и револуционарна борба. Савјетовања су одржана у духу упутства централног и покрајинског политичког и војног руководства и у присуству њихових представника.

У тим данима била је нарочита пажња поклоњена политичком раду у народу преко радио-вијести, које су умножаване и растуране на читавој територији. Формирани су и нови герилски одреди, избрани органи народноослободилачких одбора, омладинска руководства и други војно-политички органи.

Од априла до септембра 1941. године Моша Пијаде је боравио у разним крајевима Црне Горе. Њему је црногорско покрајинско руководство обезбјеђивало илегалне станове и чувало га да не би пао у руке окупатору. Одмах након устанка Пијаде је боравио у Колашину. Из колашинскога краја пребачен је у Пиву, у село Црну Гору. У Пиви је остао скоро два мјесеца, па је одатле дошао у Жабљак. Док је био у Пиви, био је у сталном контакту са Радојем Дакићем-Брком и другим истакнутим комунистима у томе крају. Иако није добио конкретна задужења, Пијаде се укључио у рад позадинских органа. Неуморно је радио, а највише политички. Из Пиве је слао и дописе за лист „Народну борбу“. Пијаде пише 9. октобра 1941. Радоју Дакићу, обавјештавајући га о свом раду, кретању и стању у том дијелу Пиве. Поред осталог, Пијаде је писао:

„Тек што сам био стигао на прво мјесто које ми је било одређено, стигао је и твој човјек и донио ми твоје писмо. Иако сам био уморан, а и само мјесто ми се свиђало, кренуо сам одмах, јер сам и ја увиђао да је овдје боље, а нарочито ме је радовало да ћу овдје имати више посла. Овдје сам врло задовољан и почео сам одмах радити. Ипак ми је жао да нијеси у овом моменту овдје, јер би нешто требало учинити да се сузбију лажни патриоти преко Пиве који ударају на муслимане и врше пљачку, те су сада навукли муслимане на херцеговачке катуне одакле се јуче видио велики пожар. Овдје је јуче основана омладина и изабран одбор и општински делегати. Шаљем два чланка за „Н. Борбу“.¹⁷

У другој половини октобра Пијаде је дошао у Жабљак. Одмах се укључио у позадински рад.

Октобра 1941. године одржана је среска партијска конференција, у присуству представника Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Окружног комитета КПЈ Никшић. На конференцији је, поред осталог, изабран нови Срески комитет, на челу са Јованом Ђоровићем.¹⁸ Поред осталог, тада је одлучено да се дотадашњи герилски одреди обједине преко чета, касније и

¹⁷ Зборник, т. III, књ. 1, док. 23, Писмо М. Пијаде од 9. X 1941 — Р. Дакићу.

¹⁸ В. Перовић, н.д.ј., 30; Слободаи Нешовић, *Моша Пијаде и његово време*, Београд 1968.

батаљона, под јединственом командом Дурмиторског партизанског одреда, који је кратко вријеме обухватао и шавнички и никшићки срез. Био је то састанак значајан за даље консолидовање и јачање ослободилачког рата и револуције у дурмиторском крају.

Ускоро након Среске конференције на подручју шавничког среза формирано је осам партизанских чета (двије у Пивској Жупи, двије у Језерима и по једна у Пивској Планини, Ускоцима, Дробњаку и Шаранцима). Чете у Пиви су формиране од постојећих батаљона, који ни после окупаторске интервенције у дурмиторском крају нијесу били расформирани.

Од октобра 1941. године на дурмиторско подручје — као стратегијски значајно, на тремећи Црне Горе, Босне и Херцеговине и Србије — све више је рачунао Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије и његов командант Тито. Ускоро је ова територија постала веома значајна за ослободилачки рат и револуцију не само у Црној Гори већ и у Југославији. Касније ће се на платоу Дурмитора одиграти крупни и судбоносни догађаји за југословенски ослободилачки рат и револуцију.

Од почетка октобра 1941. године окупаторским гарнизонима у Шавнику и Жабљаку пријетила је опасност да поново буду заробљени, јер су их окружавале партизанске јединице, а уз то су били удаљени од гарнизона у Никшићу и Пљевљима, па у датом моменту не би могли добити помоћ. Положај ових гарнизона био је тада повезан и са веома неповољним положајем окупаторских гарнизона у Црној Гори уопште. Наиме, ослободилачки рат и револуција у Црној Гори после огромних јулских успјеха и окупаторских августовских војних операција на главним саобраћајницама, као и великих репресалија над становништвом, у другој половини 1941. године поново доживљава велики успон. Након првих искустава, војне јединице су реорганизоване и настављена је ослободилачка и револуционарна борба са широм платформом. То је период повезивања ослободилачке и револуционарне борбе у Југославији и веће примјене чвршће војне и политичке организованости војних јединица и народа.

Нарастање и консолидовање ослободилачког рата и револуције у Црној Гори у другој половини 1941. године поново су довели у опасност окупаторске гарнизоне у градовима да не буду заробљени. Њих је угрожавала и илегална борба у градовима, организована од стране Комунистичке партије. Окупаторски гарнизони су се нашли међусобно изоловани и притијешњени од ослободилачких снага. Такав је случај био и са онима у Шавнику и Жабљаку. Били су у сталном страху и неизвјесности. Нарочито су се несигурно осјећали због удаљености од Никшића и Пљеваља, као и приближавања зиме, када саобраћај (због снијега) на релацији Никшић — Шавник — Жабљак — Пљевља престаје. Због свега тога ови су гарнизони припре-

мали евакуацију. Чинили су то у највећој тајности, да у повлачењу не би били нападнути од устаника. Након припрема, они су се у ноћи 16. и 17. октобра у највећој тајности повукли. Истога дана Шавник и Жабљак су запосјеле партизанске јединице.¹⁹ Тако је средином октобра 1941. године дурмиторско подручје поново било читаво слободно. Од тада па до средине 1942. године дурмиторско подручје је било слободно. Биће то снажно упориште ослободилачког рата и социјалистичке револуције не само у Црној Гори већ и у Југославији.

По доласку у Жабљак, који је постао центар политичке и војне власти у дурмиторском крају, Моша Пијаде се активно укључио у рад. Неуморно је радио и помагао у организовању нове власти, сређивању администрације, организовању политичког и културног рада путем предавања, разних течајева, зидних новина и др.²⁰ Иако он тада није имао политичких овлашћења од Централног и Покрајинског комитета КПЈ, био је веома обазрив према лицима која се у почетку нијесу изјашњавала за оружану борбу против окупатора. Он је настојао да их путем убјеђивања придобије за ослободилачки рат, чак и оне за које се сумњало да сарађују са окупатором, али за које није било доказа. Није био за оштрије мјере у обрачуну са таквим лицима. Такав његов став се разликовао од става мјесног политичког и војног руководства. У вези са тим карактеристично је једно мишљење Мјесног комитета КПЈ Жабљак од 29. децембра 1941. године. Ту се, поред осталог, за М. Пијаде каже:

„Друг Чича док је био у нашем срезу показивао је извјесне знаке опортунизма, а то се нарочито огледало у погледу ликвидације шпијуна и петоколонаша, тако да је неке шпијуне саслушавало када су се они пријављивали сами Штабу да нешто изјаве, они их пуштао да иду и загарантовао им сигурност живота док оду кући, чак извјесним давата је пратња од партизана да их пропрате до њихових кућа“.²¹

Почетком новембра у Жабљаку је одржано савјетовање среског политичког и војног руководства, уз присуство представника Покрајинског и Округног комитета Партије. Било је то значајно савјетовање за нормализовање прилика у овом крају у условима ослободилачког рата и револуције. Једна од основних одлука на унутрашњем плану била је: изграђивање народне власти у срезу као производа југословенске не само ослободилачке већ и револуционарне борбе.

Народни одбори који су до тада имали привремени карактер прерасли су у организовану изборну народну власт. Бирани су путем слободног, јавног и непосредног гласања свих грађана оба пола који су имали 18 година живота. Постојали су сеоски

¹⁹ Мијушко Шибалић, *Језеро-шарански батаљон у бици на Пљевљима децембра 1941*, ИЗ, 1951/4—6, стр. 186—187; Б. Перовић, н.дј., 32.

²⁰ АИИТ, III 2—10 (1941), Мјесни комитет КПЈ од 29. XII 1941 — ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак.

²¹ Исто.

и општински, на челу са Среским народноослободилачким одбором.

Приликом устројства народне власти задржана је ранија административна подјела среза на општине. У свакој општини постојали су сеоски народноослободилачки одбори, а затим шест општинских, колико је било и општина (Шавник, Боан, Трса, Пивски манастир, Жабљак и Крш) и Срески народноослободилачки одбор са сједиштем у Жабљаку. Поред општинских, на територији Среског народноослободилачког одбора било је 96 среских народноослободилачких одбора.²²

Спровођење у живот одлука, прописа и упутстава политичког руководства ослободилачког рата и револуције дошло је до пуног изражаја, у ратним условима, преко функционисања народне власти у дурмиторском подручју.

Нова власт, изражена преко народноослободилачких одбора и пратећих органа (здравства, просвјете, судства, привреде, унутрашњих органа), широко се манифестовала у овом крају због тога што је ово подручје било слободно дуго времена. Искуства стечена на овом подручју касније су послужила као основ устројству нове власти не само у Црној Гори већ и у Југославији. Моша Пијаде је боравио у дурмиторском подручју до 20. децембра 1941. године, када је пошао у Фочу.²³ Стечена искуства у организовању и функционисању народне власти на овом подручју послужила су њему и осталим као основ за Фочанске прописе. То је био један од карактеристичких фактора у изградњи народне власти у Црној Гори у првој години рата и револуције, који је ушао у основ изградње југословенске револуционарне власти.

Збрињавање рањеника и болесника поставило се још од почетка оружане борбе као важно питање. То је била стална брига Врховног штаба и Тита у току читавог рата. Познато је да су за спас рањеника у току рата и револуције (да не падну у руке непријатеља) вођене најжешће битке. Та брига о рањеницима подизала је морал бораца и у најтежим ситуацијама.

Крајем новембра 1941. године у Жабљаку је организована Среска болница за потребе становништва и прихватање мањег броја рањеника. Рачунало се да ће Пљевља бити ослобођена и да ће се у њима организовати централна војна болница на тремећи Црне Горе, Босне и Србије. Међутим, послје неуспјешног напада на Пљевља болница у Жабљаку постала је централна партизанска болница у Црној Гори; и не само у Црној Гори већ и на тремећи Босне и Херцеговине, Црне Горе и Србије. Она је прихватила све рањенике са Пљеваља. Од оснивања (26. новембра 1941) па до евакуације у Пиву (23. маја 1942) била је једина болница на ослобођеној територији која је имала карактер сталне партизанске болнице, док су све остале, па и дру-

²² П. Крстајић, н.д., 68—74.

²³ Зборник, Т. II, књ. 2, Врховни штаб НОП одреда Југославије од 22. децембра 1941, стр. 116.

га централна партизанска болница у Фочи, биле привремене, јер су често пресељаване из мјеста у мјесто. Она је прерасла у Централну партизанску болницу, кроз коју је прошло око 550 тешких рањеника из Црне Горе, Србије и источне Босне, што није био случај ни са једном другом партизанском болницом у току 1941. и 1942. године у Југославији. За ондашње услове била је добро опремљена стручним кадром, инвентаром и љековима. Осим тога, имала је и посебну управу, која се бринула о њеном животу и раду.

Поред Централне болнице у Жабљаку постојале су у току зиме и прољећа и неколике мање прихватне болнице на дурмиторском подручју (Боан, Шавник, Рудине, Горанско).²⁴

Током новембра 1941. године у Жабљаку и Његовући се неуморно радило на дочеку и смјештају Црногорског народно-ослободилачког партизанског одреда за операције у Санцаку. На тим припремама и дочеку, као и у прихватању и смјештају рањеника са Пљеваља, Моша Пијаде је неуморно радио. Због рањеника је одложио и пут у Врховни штаб. О његовом раду у Жабљаку првих дана послје пљеваљске битке говори и његово писмо од 7. децембра 1941. године Титу. У том писму, поред осталог, он пише Титу:

„Налазим се у Жабљаку, иако је пре неколико дана требало да кренем. Послови су овде из дана у дан расли толико да би захтевали неколико пута више снага, и то способних и енергичних, да би се правилно и на време могли отаљавати. Ово је за сада једини ослобођени срез где функционише партизанска власт, те због тога има нарочити значај. Међутим, с поласком људи у Санцак расположиве снаге су се још више смањиле, док су послови напротив порасли, тако да једва стижемо да свршавамо најважније, па макар да не знамо ни за одмор ни за јело...

У Жабљаку смо били уредили једну болницу. Али је посљедња три дана навала рањеника тако огромна да смо доведени у страховите тешкоће. Сасвим је неправилно што нам шаљу све рањенике, од којих је добар део могао бити задржан по селима у Санцаку. Жабљак је мало месташце, и срећа је што је као туристичко место имало један велики хотел и неколико мањих хотела и вила, те смо могли доћи до приличног броја кревета и постелине. Али све је већ заузето, те морамо по селима узимати ћебад и поњаве. Уз рањенике, долази врло велики број пратилаца, по два па чак и четири на једног рањеника. Све то ствара скоро несавладљиве тешкоће у погледу стана и хране. Дошло је доасд поврх тога и око 30 србијанских партизана рањених и болесних.

У оваквој ситуацији, где у један дан отвориш три нове куће и у року од неколико сати створиш по три нове болнице које треба снабдети најнужнијим, а онда ти у поноћ дође нова вели-

²⁴ Опширније о томе види: Јован Р. Бојовић, *Партизанска болница у Жабљаку 1941—1942*, „Историјски записи“, 1961/3, стр. 443—474.

ка партија рањеника, нисам могао да кренем одавде, јер сам стварно овде неопходан. Ових четири-пет људи што овде руководе млади су, неискусни и још не умеју да раде, па се у таквим тешкоћама без мене апсолутно не би снашли. Не могу да кренем док овде не осигурам да послови иду ваљано без мене. Па ипак желим да најхитније пођем...²⁵

Од почетка маја па до почетка јуна 1942. године у Пиви су биле концентрисане све болнице из Црне Горе, Санцака и источне Босне. Тако се на подручју Пиве 1. јуна 1942. године нашло 666 рањеника и болесника.²⁶ На том сектору извршена је и концентрација војних јединица, које су заједно са рањеницима кренуле у побједоносни марш у Босну.

Брига о рањеницима, њиховом смјештају, исхрани и лијечењу била је велика. Посебно је показано велико пожртвовање приликом евакуације рањеника од стране народа са тог подручја. Сви тешки рањеници пренесени су на носилима. Конфигурација земљишта изискивала је изузетне напоре и пожртвовање народа овога краја у њиховом преносу. Читаво становништво са ове територије било је ангажовано око преноса и збрињавања рањеника.

У Централној болници у Жабљаку, а касније на платоу Пиве, радило је више познатих партизанских љекара (Ђуро Мештеровић, Дејан Поповић, Гојко Николић, Ирена Кнежевић, Ружица Рип, Мито Савићевић, Павле Костин, Марија Гутман, Радоје Мијушковић, Марија Гајић-Вајс, Херберт Краус, Радош Вилотијевић, Жарко Микић и др.), студената медицине и болничарки. При болници је радио и санитарски курс, на коме се обучавао санитарски кадар. Ово је била једна од првих дужих школа болничког кадра у Југославији.

Љекарска помоћ указивана је и народу, на ширем подручју. Та помоћ је била од великог значаја за народ, а нарочито за дјецу.²⁷

Преко народноослободилачких одбора и њихових органа било је организовано снабдијевање храном војних јединица, болница и становништва на подручју среза. Била је организована систематска набавка жита и других прехранбених артикала из Санцака и Србије. Формирани су прехранбени магацини. При Среском народноослободилачком одбору у Жабљаку отворена је и менза за исхрану људи која нијесу имала средстава за исхрану. Таквих кухиња било је и у неким другим мјестима на територији среза.

Наредбом Главног штаба за Црну Гору и Боку крајем новембра 1941. године дотадашњи Дурмиторски одред, који је обухватао територију шавничког и никшићког среза, подијељен је

²⁵ Зборник, Т. III, књ. 1, Писмо М. Пијаде од 7. децембра 1941 — Титу, стр. 268—269.

²⁶ Јован Р. Бојовић, *Снабдијевање и евакуација партизанских болница у Пиви 1942. године*, „Војноекономски преглед“, јануар — фебруар 1963, стр. 54—60.

²⁷ Ј. Р. Бојовић, *Партизанска болница у Жабљаку*, стр. 454—456.

на два одреда. Формиран је посебни Дурмиторски народноослободилачки партизански одред са сједиштем у Жабљаку. Надлежност му је била шавнички срез.

Из састава Дурмиторског одреда крајем 1941. и почетком 1942. године неки батаљони су дјеловали у Санџаку, источној Босни и Херцеговини.

Током новембра 1941. године Црна Гора је организовала велику војну формацију — Црногорски народноослободилачки партизански одред за операције у Санџаку. Приликом његовог проласка Срески народноослободилачки одбор у Жабљаку организовао је смјештај и дводневну исхрану за преко 3000 његових бораца. Према евиденцији из тог периода, само из магацина Среског народноослободилачког одбора, не рачунајући добровољне прилоге народа, утрошено је тада: 783 килограма брашна, 1240 kg хљеба, 159 комада шилежи, око 1883 kg меса, 80 kg макарона и око 380 kg кромпира.²⁸

Уочи поласка Одред преко Таре, на Његовућком пољу постројена је ова тада највећа војна антифашистичка формација у поробљеној Европи. Организовање овако велике војне јединице и њено слање ван Црне Горе, у вријеме када су у њеним градовима постојали јаки окупаторски гарнизони, који су углавном држани у опсади од преосталих партизанских јединица, најбоље илуструје јачину и снагу ослободилачког рата и револуције тада у Црној Гори. Иако је неуспјели напад на Пљевља био „војно тактички промашај“, то је у 1941. години, по оцјени Едварда Кардеља, „била једна од највећих и најхрабријих битака нашега народноослободилачког устанка, са далекосежним позитивним посљедицама за његов развој“.²⁹

У саставу Црногорског народноослободилачког партизанског одреда за операције у Санџаку била су и три батаљона са дурмиторског подручја: Језеро-шарански 306 бораца, Ускочко-дробњачки 297 бораца и Пивски („Бајо Пивљанин“) 261 борац; свега: 864 бораца. У борби за Пљевља Одред је имао велике губитке: 213 мртвих и 270 рањених. Три батаљона са дурмиторског подручја имала су 73 мртва и 71 рањеног.^{29а}

Послије Пљеваља дурмиторско подручје постало је веома значајно и за даљи ток рата и револуције на тремећи Црне Горе, Босне и Херцеговине и Србије. Дурмиторско подручје постало је држава у малом. На њему су дошле до изражаја и афирмације тековина ослободилачког рата и социјалистичке револуције у првој години рата.

²⁸ Зборник, Т. III, књ. 1, Из Билтена Штаба Дурмиторског НОП одреда бр. 4 од 6. децембра 1941, стр. 266.

²⁹ Едвард Кардељ, *Политичка и војна стратегија народноослободилачког устанка и социјалистичке револуције у Југославији и Титова стваралачка улога у њеном концептирању и реализовању*, „Политика“, 28. фебруара 1977.

^{29а} Јован Р. Бојовић, *Партизански губици на Пљевљима 1. децембра 1941*, „Историјски записи“, 1963/4, стр. 621—632.

На територији среза у општинским мјестима било је организовано више радионица (обућарских, кројачких, столарских, ковачких, за оправку оружја, прање, плетење), за потребе војске и становништва. Исто тако су организовани пазари за набавку стоке и животног намирница путем размјене. Извршен је попис становништва и имовног стања домаћинства. На основу статистичких података о броју становништва, броју домаћинства и имовном стању сваког домаћинства вршена је расподјела животног намирница. Такође је сиромашнима обезбијеђено сјеме за сјетву.

Вишкови животног намирница и стоке узимани су за потребе војске и сиромашног становништва, било за његову исхрану било за сјетву. Према утврђеним прописима, вишкови музне стоке давани су на коришћење сиромашном становништву на одређено вријеме. У те сврхе вођене су посебне књиге. Осим тога, сви млинови били су стављени под контролу народноослободилачких одбора, као и манастирска имања. На подручју Пиве Пијаде је организовао сточне задруге за потребе војске, рањеника и становништва. У тим задругама, почетком јуна 1942. године, било је 6.586 грла стоке. Био је то велики сточни фонд у тадашњим условима.³⁰

Народноослободилачки одбори су предузели и отварање основних школа и алфабетских течајева. Већ у јануару 1942. године отпочео је рад један број основних школа у срезу. У недостатку учитеља, наставу су изводили средњошколци, па и писменији сељаци. Иако рад ових школа није дуго трајао, био је то јединствен случај током прве године ослободилачког рата и револуције у Југославији.

Формиране су и позоришне групе у појединим мјестима, на челу са Среском позоришном групом у Жабљаку. Ове групе, као и Среска, одржавале су позоришне вечери по селима. Нарочито је био развијен политичко-културни живот у болници у Жабљаку. У њој су редовно одржавана предавања, колективно и посебно читана штампа и литература, припремане зидне новине, одржаване приредбе и сл. Све је то вођено организовано и систематски.

Политички рад у срезу био је веома развијен. Одржавани су разни састанци за становништво, на којима су, поред општих политичких питања, претресана и разна друга питања везана за село или општину. На таквим зборовима и састанцима држали су предавања истакнути политички и војни руководиоци, чланови Централног, Покрајинског, Округног и Среског комитета Партије и руководиоци војних јединица.³¹

Омладина која није била у војним јединицама била је окупљена преко актива Скоја и организација Црногорске народне омладине. И жене су биле политички организоване преко посебних антифашистичких одбора жена.

³⁰ Ј. Р. Бојовић, *Снабдијевање и евакуација*, 54—60.

³¹ П. Крстајић, н.д.ј., стр. 79—96; Ј. Р. Бојовић, *Партизанска болница*.

Политички живот у срезу био је веома динамичан. За потребе становништва и војске било је организовано умножавање, растурање, појединачно и колективно читање радио-вијести, штампе, прогласа и др.

Крајем 1941. године у Жабљаку је покренут *Билтен* Штаба дурмиторског народнослободилачког партизанског одреда, који је излазио до маја 1942. године.

Моша Пијаде је био у Врховном штабу од 22. децембра 1941. до 22. фебруара 1942. г., када је поново дошао у Жабљак.³² Он је дошао у Жабљак као делегат Врховног штаба НОП и ДВ Југославије. Од тада је имао велика политичка и војна овлашћења. Он је тада дошао у Жабљак са задатком да помогне Штабу Дурмиторског одреда у организовању прихватања обећане помоћи Совјетског Савеза у наоружању и санитетском материјалу. Совјетска помоћ је очекивана 23. фебруара 1942. године. Пијаде је журио да стигне на вријеме, како би се што боље организовао пријем помоћи и њено обезбјеђење, јер су Италијани баш тих дана и по други пут бомбардовали Жабљак и околину као важно партизанско упориште. Истога дана по доласку Пијаде је обавијестио Тита о томе шта је све урађено и шта је планирано око пријема и смјештаја обећане помоћи. Ево шта је он 22. децембра писао Титу:

„Драго ми је да те известим да сам стигао у Жабљак 24 сата раније но што је било предвиђено. Прво преноћиште било је Шћепан Поље и ту сам сазнао да би ако рано кренем могао за дан стићи до Недајна. И мада смо са Шћепан Поља кренули тек у 8 1/2, стигли смо за видела, у Недајно. Одатле сам кренуо јутрос пешке преко Сушице за село Црну Гору, одморио се један сат и стигао за видела у Жабљак. Био сам на то решен макар црко. Нисам баш црко, али сам близу тога. Арса можда зна какав је то напор. А да је било преко потребно да стигнем данас уверио сам се на лицу места. Истина, другови су овде нешто најосновније урадили, али је ипак остало низ ствари да се уради што да сам дан касније дошао не би могло на време да се сврши. А друго, добићете и инјекције против тегануса 24 сата раније.

Дошао сам у Жабљак, у коме од становника има само штаб и команда места. Све се друго иселило. Жабљак је јуче по други пут бомбардован са много бомби и добрим погоцима, мада огромна већина бомби није направила никакву штету. Но Талијани то могу продужити до краја. Ради се свакако о репресалији и ни о чем другом, то је сигурно. Према томе та ствар неће бити нашем послу никаква сметња чак и да то понове још једанпут-двапут.

Сутра ћемо обићи терен и довршити радове према инструкцијама које сам ја донео. Мобилисано је 60 људи. Биће мобилисане саоне и волови за брзи пренос материјала у један ма-

³² *Зборник*, Т. III, књ. 1, Писмо М. Пијаде (Јанка) од 22. фебруара 1942. — Титу (Старом), стр. 428—429.

гацин (не у вароши). Нађено је место за стручњака, који остаје овде и биће му осигурана стална стража. За привремени смештај осталих гостију такође је нађено место. Уколико то буду људи које треба одмах послати ка теби, биће одмах послати путем којим сам ја дошао. Имаће потребну пратњу и водиче. — За транспорт ствари теби које треба прво да ти се пошаљу биће купљени и реквирирани коњи. Они ће после моћи да се врате са храном из Санцака размењеном за дуван и ракију коју сте ставили на расположење Дур. одреду.

Биће дакле све урађено на време и све је што треба предвиђено. Према томе успех је осигуран.

Што се тиче места за спуштање ав(иона) овд(ашњи) другови су нашли два, али по димензијама не одговарају условима“³³

Пијаде је извршио солидне припреме за обезбјеђење пријема и смјештаја обећане помоћи. О томе је он касније написао сљедеће:

„Из Фоче је Врховни штаб наредио штабу Дурмиторског одреда на Жабљаку да предузме мере за дочек совјетских авиона, који су се имали очекивати почев од 23. фебруара. Оданде је куририма јављено да је све спремно. Ипак је друг Тито хтео да ја одем на Жабљак, да би био потпуно сигуран да ће ствар бити како треба организована. На Жабљак сам стигао 22. фебруара увече, дакле дан раније но што су авиони имали почети да долазе, тако да сам имао времена да контролишем све припреме. Велико поље код села Јунча До, где смо чекали авионе од 23. фебруара кроз тридесет и седам ноћи, било је покривено снегом дебелим два метра. Чекало се на голом снежном пољу, које је од Жабљака било удаљено седам километара и на које смо сваке ноћи ишли пртином и ујутро се враћали. Треће ноћи била је страховита мећава и ја, који сам те вечери био остао на Жабљаку, уплашио сам се да ће се људи смрзнути. Они су тамо издржали два сата па су се вратили на Жабљак. Због овог случаја решили смо се да направимо бараку у којој би стража могла на смену да се одмара и греје. Трећи дан била је готова лепа барака. Да би она лежала на земљи морали смо уклонити снег. Избачени снег подигао је око бараке прави снежни зид, тако да се изнад снега видео само врх од крова бараке и димњак. Све је то личило на бараку неке поларне експедиције. Недалеко од бараке стајала су четири пласта сена, један у средини а остали око њега на одређеном одстојању. Око тих пластова стојала је стража која је чим чује авионске моторе имала да запали средњи пласт и да опали један метак из пушке. Паљење пласта био је позивни знак за авионе. Ови су на тај знак имали одговорити избацавањем три ракете, нашта је стража имала да запали остала три пласта, а то је био знак авионима да су дошли на право место и

³³ *Зборник*, Т. II, књ. 2, Писмо М. Пијаде (Јанка) — Титу (Старом) од 22. децембра 1942, године, стр. 428—429.

да могу спуштати падобране. Пуцањ из пушке био је знак за нашег стражара који је стајао у стражарници на пола пута за село и чија је дужност била да чувши наш пуцањ такође једним пуцњем обавести остатак људи од два вода (сваки је имао по тридесет људи) који су ноћили у селу, да треба у трку да и зађу на место чекања.

Да би се сачувала тајна нашег аеродрома забранили смо свако улажење у Шавнички срез и сваки излазак из њега. Ову смо меру врло успешно извели због тога што смо у срезу имали добро организоване партизанске страже распоређене на тридесет постаја, поред сеоских стража у сваком селу. Чување тајне било је потребно због Талијана у Пљевљима, који су нам могли послати италијанске авионе и угрозити успех нашег подухвата.³⁴

Моша Пијаде је узалудно чекао најављену совјетску помоћ у Жабљаку 37 ноћи. Тито га је обавијестио 29. марта 1942. године „да за сада не морате за неко вријеме дежурати ноћу и ти то људима слободно објасни“.³⁵ Примишви овакву поруку, писао је касније Моша Пијаде, „с тешким сам срцем скупио своја два вода (били су то младићи старци) и објаснио им како сам умео због чега нам Совјетски Савез сада не може послати помоћ.“³⁶

Пијаде је овдје радио и на другим пословима. Поред осталог, он је у марту 1942. године у Жабљаку покренуо и уређивао лист „Дурмиторски ударник“. Лист је излазио недјељно, у 50 примјерака. Умножаван је на шапирографу. Лист је излазио до средине маја, када је обустављен због навале окупаторских и четничких снага на Дурмиторску републику.³⁷ Исто тако Пијаде је помагао и уређивање „Билтена Штаба дурмиторског одреда“, а касније и „Билтена Главног штаба за Црну Гору“, који је једно вријеме излазио у Жабљаку, и „Радио-вијести“ Штаба Дурмиторског одреда.³⁸

Још у току 1941. године у срезу је организовано и судство. Оно је било у надлежности народне власти и војних судова. Основна намјена судова била је заштита интереса ослободилачке и револуционарне борбе у срезу. Надлежности војног и цивилног судства разграничене су на основу упутстава Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку од фебруара 1942. године. Од тада су у надлежности војног судства били шпијунажа, убиства, дезертерства, пљачке, непријатељска пропаган-

³⁴ Моша Пијаде, *Прича о совјетској помоћи за дизање устанка у Југославији*, Београд 1950; стр. 9—10; Павле Милошевић, *Ишчекивање совјетске помоћи на Дурмитору 1942. године*, „Историјски записи“, 1970/3—4, стр. 387.

³⁵ *Зборник*, Т. II, књ. 3, Писмо Тита од 29. марта 1942 — М. Пијаде (Шики).

³⁶ М. Пијаде, н.дј., стр. 16.

³⁷ П. Крстајић, н.дј., 87—88.

³⁸ *Библиографија издања у народноослободилачком рату 1941—1945*, Војноисторијски институт, Београд 1964, стр. 273—276.

да, издаја, пропаганди или формацијски организовани рад против ослободилачке борбе. Остале кривичне и грађанске спорове судили су сеоски у првостепеном и општински у другостепеном поступку. За смртне казне тражена је сагласност Среског народноослободилачког одбора.³⁹

Крајем 1941. године војнопозадински органи су преуређени. Команде мјеста у Жабљаку, Шавнику, Трси, Пивском манастиру (команда мјеста из Горанска због бомбардовања била је премјештена код Манастира), а касније и у Боану, реорганизоване су и учвршћене. У априлу су команде мјеста у Пиви спојене у једну, са сједиштем у Крсцу. Формирањем Дурмиторске команде подручја спојена је команда мјеста у Жабљаку са командом мјеста у Шавнику.

Умјесто ранијих стража при командама мјеста, почетком 1942. године формиране су посадне чете.

Ради обезбјеђења територије од изненадног упада окупаторских моторизованих снага, као и контрареволуционарних група, диверзаната, шпијуна и сл., постављене су сталне страже на важнијим пограничним саобраћајницама (Тара, Брезна, Шћепан Поље).

Поред осталог, између важнијих мјеста у срезу успостављен је телефонски саобраћај. Исто тако је успостављен поштански саобраћај.

Крајем 1941. и почетком 1942. године на дурмиторском подручју је сузбијена четничка пропаганда и покушај њиховог организовања преко мањих група. То су били неки ранији припадници љотићевске организације и неки официри, који су раније службовали ван територије среза. Број ових отпадника био је веома незнатан у односу на патриотско и родољубиво становништво у овом крају. Када су, и поред настојања од стране политичког и војног руководства у срезу да престану са пропагандом, међусобним повезивањем и организовањем, наставили противнародни и контрареволуционарни рад, похватани су, стављени у затвор и након суђења неки осуђени на смрт и стријељани.⁴⁰ Истина, један мали број сељака, заправо незнатан, био је везан за организаторе братственичким и родбинским везама, а не идеолошким опредјељењем. Касније, у току рата, било је случајева да су породице оваквих особа помагале и активно учествовале у рату и револуцији.

Почетком априла 1942. године у Дробњаку и Ускоцима откривена је четничка завјера, организована из Колашина, која је имала план да изврши пуч у партизанским штабовима и командама мјеста, као и побије један број партијских руководиља који су радили у дурмиторском крају, међу којима и Мо-

³⁹ П. Крстајић, н.дј., 97—100.

⁴⁰ АИИТ, IV 56—4 (1942), Саопштење Штаба дурмиторског одреда, број 4.

шу Пијаде. Ова група је брзо откривена, похватана и стријељана.⁴¹

Као делегат Врховног штаба (послије повратка из Фоче) Моша Пијаде је био веома енергичан у сузбијању четничког утицаја у дурмиторском крају. Исто тако и према породицама лица која су била у четницима или су из партизана прешла у четнике. Због оштрине према неким питањима долазило је и до неслагања са неким политичким и војним руководиоцима у Санџаку.⁴² Касније је против оштрине и извјесних застрањивања Тито енергично иступио указујући на њихову штетност. Тито је у писму М. Пијади од априла 1942. године указао да је добро што су „оштро захватили пету колону“. „Само се при томе“, писао је Тито, — „мора добро пазити да се добро разликују прави петоколонаши од заведених сељака“.⁴³

Захваљујући брзој интервенцији у сузбијању четничког организовања, у првој години рата и револуције није дошао до изражаја контрареволуционарни покрет у срезу. Уосталом, територија је била дуго слободна, па је на њој функционисала у народу већ афирмисана политичка и војна власт.

Почетком фебруара 1942. године ван територије среза било је око 1100 бораца у четама и батаљонима (батаљон „Бајо Пивљанин“ на сектору Горажде — Међеђа — Рогатица — Реновица, јачине 280 бораца; батаљон „Војвода Момчило“ на сектору Фоча — Калиновик, јачине 248 бораца; четири чете у Санџаку, јачине 190 бораца; у Гацку око 100 бораца; на Шћепан Пољу у Бастасима 40 бораца; Трећи батаљон, јачине око 250 бораца). Било је и јединица на територији среза (посадне чете, страже и др.)

Са појавом четничког покрета у Црној Гори, а нарочито након пада Колашина 23. фебруара 1942. године, Дурмиторска република се нашла пред опасношћу, не само од окупатора већ и од његових сарадника. Ради обезбјеђења тог важног партизанског упоришта и јединог тако пространог слободног среза у Црној Гори, отворен је фронт на Сињајевини. У борбама на Сињајевинском сектору од фебруара до краја маја само из Дурмиторског одреда погинуло је преко 70 бораца.⁴⁴

У циљу стварања мобилнијих јединица на дурмиторском подручју формиран су ударни батаљони. На Сињајевинском сектору, у великом снијегу и без зграда за смјештај, вођена је исцрпљујућа и натчовјечанска борба. Ускоро су отворени фрон-

⁴¹ Зборник, Т. III, књ. 4, Писмо М. Пијаде (Шики) од 3. априла 1942. Титу, стр. 240; Исто, Штаб Дурмиторског НОП одреда од 7. априла 1942. — Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку, стр. 243—246.

⁴² Зборник, Т. II, књ. 3, Писмо М. Пијаде (Шики) од 16. марта 1942. Титу.

⁴³ Зборник, Т. II, књ. 3, Писмо Тита од априла 1942. — М. Пијади (Шики), стр. 345.

⁴⁴ Опширније о фронту на Сињајевини види: Бранко Перовић, *Борбе на подручју Сињајевине и Колашина у периоду фебруар — мај 1942. г.*, „Споне“ 19, стр. 73—146.

тови и према Никшићу и Пљевљима. По сваку цијену требало је чувати Дурмиторску републику. На значај овог стратегијског подручја, важног не само за Црну Гору већ и за Југославију, у више наврата указивао је врховни командант Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије Тито. Поред осталог, на том подручју узалудно је очекивана најављена помоћ Совјетског Савеза у наоружању и љековима. Исто тако, у марту је у Жабљак стигла енглеска војна мисија, одакле је продужила у Фочу у Врховни штаб.⁴⁵

У циљу обезбјеђења Републике од изненадних моторизованих окупаторских јединица од Пљеваља уз велико пожртвовање срушен је мост на Ђурђевића Тари, грандиозна грађевина. У организацији рушења моста учествовао је и М. Пијаде.⁴⁶

Послије престанка чекања совјетске помоћи Пијаде је имао више времена за обављање послова у Жабљаку и ван њега. Поред осталог, учествовао је и у формирању дурмиторских ударних батаљона. Он је написао и „Статут ударних батаљона“, на основу „Статута пролетерских бригада“.⁴⁷ Како није више био везан за Жабљак, он је у априлу обилазио поједина мјеста у Дробњаку, Ускоцима, Горњој Морачи и Шаранцима.⁴⁸ Данонаћно је радио и помагао политичком и војном руководству на терену. Био је веома предузимљив и пожртвован у раду.

Почетком маја 1942. године окупатор и четници су вршили концентрацију својих снага према Дурмиторској републици. Средином маја отпочео је напад од Пљеваља, Колашина, Никшића и Грахова, с намјером да се разбију партизанске снаге на платоу кањона Пиве и Таре.

Врховни штаб је предузео одбрану дурмиторскога краја, а истовремено је наредио евакуацију рањеника из Жабљака и других мјеста у Пиву. На евакуацији и смјештају рањеника у Пиви радио је и Пијаде. Он је 25. априла 1942. године обавијестио Тита, поред осталог: „Одмах предузимам мере да у селу Црна Гора (Планина Пивска) организујем болницу за реконвалесценте и лакше рањенике. Тамо правим и већи магацин“.⁴⁹

У мају 1942. године Пијаде је прешао у Пиву, гдје ће радити на организовању смјештаја и исхране рањеника.⁵⁰

Пред новонасталом опасношћу мобилисано је ново људство са територије среза, тако да се средином априла 1942. године у оперативним јединицама Дурмиторског одреда налазило под оружјем 1560 бораца. Била је то велика ударна снага.

⁴⁵ Зборник, Т. II, књ. 3, Писмо М. Пијаде од 16. марта 1942. — Титу, стр. 149.

⁴⁶ Ј. Р. Бојовић, *Партизанска болница у Жабљаку*, 470.

⁴⁷ Зборник, Т. III, књ. 4, Писмо М. Пијаде од 14. априла 1942. — Титу, стр. 263.

⁴⁸ Зборник, Т. III, књ. 4, Писмо М. Пијаде од априла 1942. — Титу, 287.

⁴⁹ Зборник, Т. II, књ. 3, Писмо М. Пијаде од 25. априла 1942. — Титу, стр. 439.

⁵⁰ Ј. Р. Бојовић, *Снабдијевање и евакуација партизанских болница у Пиви 1942. године*, „Војноекономски преглед“, јануар — фебруар 1963, стр. 54—60.

У мају 1942. године на подручју Дурмиторске републике дошло је војно и политичко руководство југословенског ослободилачког рата и револуције на челу са врховним командантом и генералним секретаром КПЈ Титом.⁵¹ На овом подручју Врховни штаб и његов командант тада су боравили више од мјесеца дана. И овог пута Тито се нашао у средишту крупних догађаја и доношења историјских одлука, на подручју гдје су се и тада и годину дана касније одигравали судбоносни догађаји ослободилачког рата и социјалистичке револуције у Југославији.

Сјећајући се дана из 1942. године и донесених одлука тада, када је и по четврти пут био у дурмиторском крају (1940, 1942, 1943), Тито је 1970. године, поред осталог, рекао:

„Када сам други пут дошао на Жабљак, онда већ и ја са пушком, односно машинком, дошао сам са Штабом из Фоче... Овдје смо дошли као на стратешки најпогоднији терен на којем смо могли да се најбоље оријентишемо било у погледу наступања или повлачења. На Сињајевини смо тада водили борбу против непријатеља, на живот и смрт“.⁵²

У другој половини маја Дурмиторска република се нашла у непријатељском обручу. На Жабљаку је 25. маја одржано војно савјетовање начелника Врховног штаба, начелника Главног Штаба, Делегата Врховног штаба и Штаба Дурмиторског одреда. Тада је команда над свим партизанским снагама на територији Дурмиторске републике повјерена Штабу дурмиторских трупа за одбрану Пиве од правца Сињајевине и Пљеваља. Са Сињајевинског сектора партизанске снаге су се постепено повлачиле, дајући жилав отпор непријатељу.

Крајем маја и почетком јуна 1942. године на сектору Пиве нашла се главнина партизанских снага. Говорећи о тим данима, борбама и одлукама, Тито је у Жабљаку, августа 1970. године, поред осталог, рекао:

„Наше повлачење овдје није било без борбе. Према пивским планинама, са свих страна су нападали непријатељи, и Италијани и четници, од Никшића према Горанску и овдје преко Сињајевине, са разних страна. То је била најжешћа борба и наше пролетерске јединице много су крвариле. Ми нисмо смјели да дозволимо да наше елитне јединице искрваре и постану неспособне за своје даље задатке. Зато смо се повукли према Тјентишту и касније је, као што вам је познато, услиједио наш побједоносни марш према западној Босни, гдје је створена велика слободна територија“.⁵³

Сјећајући се историјских одлука које су тада донесене на дурмиторском подручју, Тито је рекао:

⁵¹ Владимир Дедијер, *Дневник*, треће издање, Београд 1969, књ. I, 1941—1942, стр. 171—197.

⁵² Титов говор у Жабљаку 7. августа 1970.

⁵³ Исто.

„Овдје су, дакле, пале одлуке о правцу нашег даљег не повлачења, већ наступања. Оне су биле послије конкретизоване на Тјентишту“.⁵⁴

Због све јачег надирања непријатељских снага са свих страна ка платоу Пиве, план одбране Врховног штаба био је: активним дјејствима својих снага онемогућити свако планско наступање непријатеља, а потом, обезбјеђујући јаке заштитнице на боковима, осигурати избијање својих снага на тремеђу Босне, Црне Горе и Херцеговине. У том циљу средином јуна 1942. године отпочла је евакуација болнице из Пиве према Вучеву и Мратињу. За ту евакуацију мобилисана је сва омладина са територије Пиве. Били су то натчовјечански напори народа тог краја. Тада је око 660 рањеника евакуисано на већ поменути тремеђу, одакле су са Ударном групом 24. јуна 1942. године пошли у велики марш, у правцу западне Босне, под непосредном Титовом командом.

*

Рад Моше Пијаде у Дурмиторском крају — Дурмиторској партизанској републици — може се подијелити у двије етапе. Прва обухвата његов боравак и рад од септембра до 20. децембра 1941. године. У том периоду он је радио у Пиви и у Жабљаку. Он тада није имао никаквих политичких и војних овлашћења. Самоиницијативно се укључивао у рад, како у Пиви тако и у Жабљаку. Својим радом и залагањем указивао је велику помоћ мјесним руководством у политичком и организационом раду. Од 20. децембра 1941. до 22. фебруара 1942. године Пијаде се налазио ван територије дурмиторског подручја. По повратку у Жабљак фебруара 1942. године био је делегат Врховног штаба. Од фебруара до почетка априла 1942. највише је радио на организацији пријема обећане совјетске помоћи. Радио је и на културним и политичким питањима, било као предавач на разним течајевима и зборовима било као уредник и сарадник појединих публикација. Током априла и маја радио је на организовању ударних батаљона, судству, писању појединих упутстава и статута, учешћу у организовању одбране Дурмиторске републике, евакуацији, исхрани и смјештају рањеника и др. У дурмиторском крају остао је до друге половине јуна 1942. године, када је са главнином партизанских снага пошао у Босну.

Рад Моше Пијаде у дурмиторском крају био је веома интензиван, свеобухватан и плононосан. Зато он изискује свестранију анализу и потпуну оцјену, као и сва она динамична збивања која стоје у вези са Дурмиторском партизанском републиком 1941—1942. године.

⁵⁴ Исто.

Dr. Jovan R. Bojović

SUR L'ACTIVITE DE MOŠA PIJADE A LA REGION DE DURMITOR

R é s u m é

L'activité de Moša Pijade dans la région de Durmitor peut être divisée en deux étapes. La première comprend son séjour et son activité de septembre au 20 décembre 1941. Pendant cette période il exerçait son activité à Piva et à Žabljak. En ce temps là il n'avait aucune autorisation politique et militaire. Il se mettait au travail par sa propre initiative tant à Piva qu'à Žabljak. Par son travail il offrait une grande aide aux directions municipales quant au travail politique et d'organisation. Du 20 décembre 1941 au 22 février 1942, Pijade se trouvait hors du territoire du domaine de Durmitor. Par son retour à Žabljak en février 1942 il était délégué de l'Etat-major Suprême. De février jusqu'au commencement d'avril 1942 il travaillait surtout à l'organisation de la réception de l'assistance promise de l'URSS. A part de cela il s'occupait des questions culturelles et politiques soit comme conférencier aux différents cours et réunions soit comme rédacteur et collaborateur de certaines publications. Au cours des mois d'avril et de mai il s'occupait de l'organisation des bataillons de choc, du système judiciaire, de l'écriture de certains directives et statuts, de la participation à l'organisation de la défense de la République partisane de Durmitor, de l'évacuation, de l'alimentation et de l'emplacement des blessés. Il resta dans la région de Durmitor jusqu'à la deuxième moitié de juin 1942, quand il part pour la Bosnie avec le gros des forces partisans. L'activité de Moša Pijade dans la région de Durmitor était très intensive, fructueuse et large.